

NIKOLA POPOVIĆ

Jugoslovenska istoriografija o diplomatskim jugoslovensko—sovjetskim odnosima između dva svetska rata

Poznato je da u periodu između dva svetska rata nisu postojali diplomatski jugoslovensko-sovjetski odnosi. Zato se odmah postavlja pitanje: kako je moguće pisati o nečemu što nije postojalo i uz to još govoriti o istoriografiji?

Formalnoppravno odnosi zaista nisu bili uspostavljeni, ali postojali su jugoslovensko-sovjetski diplomatski dodiri i delatnost država-saveznica, koje su se bavile problemom normalizovanja odnosa na relaciji Kraljevina Jugoslavija—Sovjetski Savez. Upravo to i jeste istorijski fenomen koji je vredelo izučavati. Na tu temu objavljeno je na našem jeziku devet istorijskih radova. Oni obuhvataju ceo međuratni period. Onome koga izuzetno bude interesovala ta istorijska tematika, dobro će doći, razume se, svi radovi o spoljnoj politici Jugoslavije i SSSR-a (1919—1941), pojedine specijalističke studije o balkanskim međunarodnim odnosima, a posebno one koje obrađuju shvatanja i stavove KPJ prema spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije.¹

Pobedom oktobarske revolucije u Rusiji otvoreno je pitanje priznanja nove države, koja je proistekla iz revolucije. Nova Rusija bila je predmet izuzetne pažnje celokupne svetske javnosti, zaraćenih država, a posebno sila Antante. Uzrok je jasan. Rat je u toku. Pitanje je kako će se ruska revolucija odraziti na rat? A kada je postalo jasno da Sovjetska Rusija ne samo da proklamuje antiratnu, antiimperijalističku politiku, nego je dosledno i sprovodi, predstave o mogućoj savezničkoj Sovjetskoj Rusiji sve više su bleedile, a pitanje njenog priznanja od zapadnih saveznika sve je bilo neizvesnije. Tome nesumnjivo doprinosi karakter nove sovjetske države i strah imperijalističkih sila od sovjetskog izvoza revolucije. To ima odraza i na srpsku vladu, a kasnije i vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koje slede sile-pobednice. Ali one imaju i svoje vlastite interese. Po jednom mišljenju Pašić (svakako jedan od vodećih političkih ljudi Kraljevine SHS), dugogodišnji »ruski čovek«, odjednom se našao nasuprot Rusiji, koja je sada pomagala jugoslovenske komuniste

¹ V.: *Vuk Vinaver*, KPJ i spoljna politika Kraljevine Jugoslavije 1939—1941, *Prilozi za istoriju socijalizma*, Beograd 1974, 9, 45—142; *Isti*, KPJ i balkanska politika Jugoslavije 1929—1934, *Balkanica*, 1972, 3, 437—454.

protiv njega. Zato je »zbog davnašnjih posebnih jugoslovenskih simpatija za Rusiju, kao i zbog sve većeg nezadovoljstva naroda (spremnog da u ruskom primeru potraži sebi spasa) Pašić sada oštro ustajao protiv svih veza sa novom Rusijom«. ² Već sada na početku, a videćemo i kasnije, Pašić, radikali i neki drugi buržoaski jugoslovenski političari smatrali su da bi uspostavljanje diplomatskih jugoslovensko-sovjetskih odnosa koristilo pre svega jugoslovenskim komunistima.

Međunarodni događaji i odnosi 1920—1926. izvršili su određeni uticaj na Pašića i Momčila Ninčića, ministra inostranih dela, koji su u situaciji izvesne diplomatske izolacije i opasnosti za Jugoslaviju činili razne poteze radi uspostavljanja odnosa s novom Rusijom. Na primer, u vreme potpisivanja italijansko-albanskog pakta, koji je značio poraz italofilske politike Ninčića, Čičerin, narodni komesar za inostrane poslove, nadao se da će doći do uspostavljanja odnosa, u tom pravcu činio je i predloge, koje je i Ninčić odobrio. Međutim, ostavka Ninčića i smrt Pašića (10. XII 1926) poremetili su to.

Pašić je »ostao u uspomeni kao premijer koji se protivio uspostavljanju diplomatskih odnosa sa Sovjetskom Rusijom, iako je uvek pristajao na izvesnu 'opservacionu tačku', na izvesne veze koje bi mu mogle zatrebati«. Po Pašićevom shvatanju nova Rusija bila je izvor iz koga je jugoslovenski revolucionarni pokret crpio snagu.

Opsežna Vinaverova studija o jugoslovensko-sovjetskim odnosima 1919—1929, ³ u koju je utkano mnoštvo činjenica, otkriva čitaocu ono vreme u kome pitanje priznanja Sovjetske Rusije nikako nije bilo samo predmet razmišljanja režima, nego i javnosti, buržoaske opozicije i krajnje jugoslovenske levice (KPJ). Tako on iznosi da je Kongres ujedinjenja (1919, SRPJ(k)) zahtevao vaspostavljanje normalnih prijateljskih odnosa sa sovjetskim vladama u Sovjetskoj Rusiji, Mađarskoj i Bavarskoj. Marta 1920. u korist Sovjetske Rusije pisao je F. Filipović, a poslanici KPJ u Ustavotvornoj skupštini zahtevali su da Jugoslavija prihvati pruženu ruku Sovjetske Rusije.

Poboljšanju klime doprinelo je potpisivanje sovjetsko-engleskog ekonomskog ugovora (16. III 1921), ugovor s Turskom i politika NEP-a. Međutim, posle atentata na regenta i M. Draškovića jugoslovensku režimsku štampu zahvatila je histerija. Ona je pisala da Sovjetska Rusija pomaže rušenju poretka u Jugoslaviji. Pogoršanje odnosa doprinelo je primanje velikog broja kontrarevolucionarnih emigranata i vojnika u Kraljevini SHS. Ipak je Čičerin zatražio uspostavljanje diplomatskih odnosa i ponudio potpuno rusko nemešanje u unutrašnje jugoslovenske stvari. On je i 9. aprila 1922. dao izjavu da bi bio srećan da uspostavi kontakt s Beogradom, ali Srbi da ne saraduju s caristima. Zatim je došlo do sastanka Ninčić-Čičerin u Đenovi. Sporazumeli su se da će Ninčić preneti svojoj vladi rusku želju za obnovom diplomatskih odnosa, a Čičerin da će opovrgnuti glasove o vojnim pripremama i izneti dobru volju Jugoslavije da spreči rad emigranata. Ovo je svakako bila osnova

² *Vuk Vinaver*, Pašić, radikali i pitanje uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa (1919—1926), *Pregled*, Sarajevo 1967, 9, 221.

³ *Vuk Vinaver*, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919—1929, *Istorija XX veka*, Beograd 1965, VII, 93—186.

Ninčićeve izjave od 25. jula 1922. da je u Đenovi zapravo priznata nova Rusija.

Shodno svom metodu, Vinaver iznosi podatke o diplomatskim jugoslovensko-sovjetskim dodirima (Ninčić-Vorovski u Lozani novembra 1922, u istom gradu decembra iste godine Ninčić-Čičerin; B. Lazarević, otpravnik poslova — Krestinski, ambasador u Berlinu; Lj. Nešić — Ovsejenko, ruski predstavnik u Pragu; jugoslovenski otpravnik — sovjetski poslanik u Varšavi) i kod čitaoca stvara impresiju da je pitanje priznanja Sovjetske Rusije samo pitanje dana. Ta impresija potkrepljuje se pisanjem o pro-sovjetskim stavovima nekih privrednih krugova u Jugoslaviji, činjenicom da je Demokratska stranka bila za priznanje Sovjetske Rusije i otvorenom diskusijom u štampi o Rusiji. Uz to ide i izjava Ninčića da je pristalica priznanja kao i najveći deo jugoslovenskog naroda, ali da se neki političari boje jačanja komunizma. Odmah zatim autor opisuje talas loših događaja koji normalizovanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa odnose u ćorsokak. Tu je pre svega odlazak Radića u Moskvu i stav V kongresa Kominterne (leto 1924) da se Jugoslavija kao tvorevina zapadnoevropskih imperijalista mora da razbije.

Na reakciju kraljevske jugoslovenske vlade nije se dugo čekalo; u Rimu, 14. decembra, Ninčić je izjavio da je nova Pašičeva vlada antiboljševička i da stvara takav front. Podrška se našla u Francuskoj. *Le Temps*, 15. decembra 1924, oduševljavao se antiboljševičkom linijom Beograda. Nakon dva dana opet je Ninčić izjavio »da je on nekada bio pristalica priznanja SSSR, ali da se to sada mora na dugo odgoditi, jer se Kominternu trudi da u Jugoslaviji izazove nered« (139).

Ugroženost Jugoslavije od Italije urodila je mišljenjima koja su bila za normalizaciju odnosa s boljševičkom Rusijom. U Skupštini, 26. marta 1926, sva se opozicija digla za priznanje Sovjetske Rusije. Radić je 4. jula 1926. govorio da za »svaki stupanj što smo slabiji prema Rusiji od Italije moramo imati jednu armiju više« (153).

Sa sovjetske strane *Известия* je pisala: »Teško je naći zemlju sa kojom imamo manje spornih pitanja.« Čak je i Pašić, pisala je dalje, izjavljivao da nikada Jugosloveni neće ići protiv Rusa, a Ninčić je uvek u Maloj Antanti odbacivao antisovjetske ideje. Po mišljenju lista jugoslovensko priznanje SSSR-a sprečavaju emigranti.

Na početku 1927. vodila se velika diskusija u jugoslovenskoj štampi o priznanju Sovjetske Rusije, kada je Jugoslavija tražila rusku podršku a SSSR bio u sukobu sa Engleskom. *Samouprava* je jasno pisala: ko ima buržoaski sistem, mora biti uz Englesku. Za priznanje SSSR vodili su akciju zemljoradnički poslanici i Seljačko-demokratska koalicija (Radić—Pribičević). U proleće 1928. Mussolini je vodio veliku diplomatsku ofanzivu čiji je cilj bio stvaranje balkanskog bloka, ali bez Jugoslavije. To je opoziciji u Jugoslaviji dalo za pravo da napadne vladu što toleriše zaokružavanje Jugoslavije. Međutim, kako je unutrašnja politička kriza sve više zahvatala Kraljevinu SHS, pitanje priznanja Sovjetske Rusije palo je u njenu senku.

Godina 1929. je prelomna u političkoj istoriji Jugoslavije između dva svetska rata. Koliko se to odrazilo na jugoslovensku spoljnu politiku, a posebno prema SSSR-u, problem je kojim se bavi V. Vinaver u članku

o jugoslovensko-sovjetskim odnosima 1929—1934.⁴ I u to doba diplomatski odnosi nisu uspostavljeni, ali je bilo kao i ranije, a toga će biti i kasnije, uzajamnih interesovanja, suočavanja sa sličnim spoljnopolitičkim problemima, prilaznja k istim događajima i sl.

Sama šestojanuarska diktatura s jedne strane doživljavana je kao oruđe antisovjetske politike, oruđe francuskog sistema, koji je optuživan da priprema oružani pohod protiv SSSR-a. Vinaver se slaže s F. Čulinovićem da je osnovni uzrok diktature unutrašnje prirode, ali dozvoljava opravdanost sovjetske bojazni da su udar od 6. januara velike sile mogle iskoristiti protiv SSSR-a.

U navedenom članku pisac dosta prostora posvećuje opšteevropskoj političkoj situaciji, aktivnoj italijanskoj politici, a naročito njenim ekonomskim vezama sa SSSR-om što su popreko gledali Francuska i Jugoslavija.

Pažnja je posvećena i dejstvu velike ekonomske krize na Jugoslaviju i SSSR, te privrednom sukobu te dve zemlje, koji se odigrao zbog konkurencije u plasmanu žita. Jeftinim sovjetskim žitom bio je pogođen niz zemalja. One su bile u zabludi, jer nisu uvidale da se radi o teškoj sovjetskoj odluci da se izvozi pošto-poto, da bi se nabavila oprema za industrijalizaciju i da sovjetski izvoz nema nikakve veze sa stanjem sovjetske proizvodnje i unutrašnjim tržištem. Pored toga, jabuka razdora bila je u starom optuživanju da Jugoslavija radi na antisovjetskom bloku; ona je kasarna, utvrđeni logor francuskog imperijalizma i nasuprot: SSSR finansira Hitlera, radi na razbijanju Jugoslavije zajedno s Italijom i sl.

Ipak, promenu nabolje izazvala je opasnost sporazuma četiriju velikih sila (Italija, Nemačka, Engleska, Francuska) za »sređivanje i smirivanje Evrope«, protiv čega su odmah ustali SSSR i Mala Antanta. To je dalo povoda svetskoj štampi da u proleće 1933. piše o zbliženju Jugoslavije i SSSR-a. Međutim, kralj Aleksandar i dalje je bio uveren »da bi svaki ruski diplomata samo bio diplomatskim imunitetom zaštićeni organizator 'boljševičke propagande'« (47). O to uverenje, koje su delili i neki vodeći jugoslovenski političari, razbijali su se svi saveti i pritisci svih saveznika i prijatelja ugroženih od Nemačke. To daje za pravo Vinaveru da zaključuje da je za jugoslovensku buržoaziju opasniji bio SSSR, nego Hitler, pogotovo što je poslednji dizao galamu protiv SSSR-a, Kominterne i boljševizma i time uspavljivao i obmanjivao svetsko javno mnjenje.

Po mišljenju L. Deaka⁵ jugoslovenski dvor do tridesetih godina potpuno je negirao pomisao na normalizaciju odnosa sa SSSR-om, a da se novi momenti ocrtavaju od 1933. godine, kada se u Francuskoj počela probijati ideja saradnje sa Sovjetskim Savezom. U vezi s tim vredi istaći da je Malu Antantu zabrinjavalo slabljenje Francuske te je ona svetliju perspektivu videla u francusko-sovjetskom zbliženju, iako članice Male Antante u odnosu na SSSR nisu došle ni do zvaničnog tolerisanja.

⁴ *Vuk Vinaver*, Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1929—1934, *Istorijski glasnik*, 1965, 1, 3—59.

⁵ *Ladislav Deak*, O pitanju normalizacije političkih odnosa Jugoslavije prema SSSR-u u godinama 1933—1937, *Istorija XX veka*, Beograd 1968, IX, 245—291.

Sovjetski Savez takođe je težio zблиženju s Francuskom i njenim pristalicama. M. M. Litvinov, narodni komesar inostranih poslova, saopštio je Benešu, češkom kolegi, u junu 1934, da će SSSR pružiti podršku državama Male Antante kako bi se na taj način sačuvali rezultati posleratne revolucije.

U političkoj i privrednoj saradnji sa SSSR-om od članica Male Antante najdalje je želela ići Čehoslovačka. Rumunsko-sovjetski pregovori i pored sporne Besarabije, napredovali su zahvaljujući Titulesku, ministru inostranih dela. Beneš i Titulesko na zasedanju Stalnog saveta Male Antante u Ženevi, u junu 1934, vršili su pritisak na Jugoslaviju radi priznanja SSSR-a. I kada se činilo da se led počeo da topi: u jesen 1934, Jugoslavija je glasala da se SSSR primi u Društvo naroda, zbio se marsejski atentant i smrt Bartua što se nepovoljno odrazilo i na jugoslovensko-sovjetsko i na francusko-sovjetsko zблиženje. Laval, novi ministar inostranih dela, izjavio je da će prema SSSR-u voditi uzdržaniju politiku. To je motivisalo Tituleska da kritikuje Lavalu, a tome se pridružio i SSSR. Najzad, uz pomoć novih događaja, 2. maja 1935, potpisan je sporazum Francuske i SSSR-a o uzajamnoj pomoći. Posle dve nedelje isto je učinio i Beneš, dobivši saglasnost oba saveznika iz Male Antante.

Na Bledu, potkraj avgusta 1935, opet je zasedao Stalni savet Male Antante. Titulesko i Beneš nastojali su da postignu jedinstven postupak Male Antante prema priznavanju SSSR-a. Stojadinovićevo mišljenje bilo je da Jugoslaviji ne preti opasnost od boljševičke propagande, da on lično jeste za priznavanje Sovjetskog Saveza, ali da mu još treba vremena. Sličnog mišljenja bio je i princ Pavle. Beneš je shvatio: »Obojica su ubeđeni da treba sprovesti normalizaciju odnosa, ali obojica se toga plaše [...]. Ni princ Pavle ni Stojadinović se ne osećaju dovoljno jaki i za sada će se uzajamno potpomagati« (27).

Na dalji razvoj odnosa prema SSSR-u negativno je uticao pad Tituleska.⁶ L. Deak zaključuje da do jeseni 1936. odnos Male Antante prema Sovjetskom Savezu još nije bio protivsovjetski, kakav je zaista bio na kraju te godine. Stojadinovićeva politika u 1937. uzimala je pravac ka sklapanju ugovora s Nemačkom i Italijom što je sasvim potislo normalizovanje odnosa sa SSSR-om.

L. Deak je uspeo da prikazom politike Male Antante i Francuske ocrti i jugoslovenski stav prema Sovjetskom Savezu, da objasni pritiske saveznika i protumači neuspeh. U ovoj studiji opširno je prikazana delatnost Čehoslovačke, što je verovatno posledica obilnog korišćenja dokumenata čehoslovačkog porekla na kojima studija pretežno i počiva. Obilnije korišćenje jugoslovenskih izvora moglo je piscu samo da koristi.

Jugoslovensko-sovjetski odnosi u periodu Deakove studije bili su predmet i Vinaverove pažnje.⁷ Uzrok je svakako u izuzetnoj kompleksnosti i svetskom značaju tog doba. To je vreme Hitlerovog dolaska i stabilizovanja u Nemačkoj. Posledice toga bile su neminovne pre svega za

⁶ V.: *Zivko Avramovski*, Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta, pad Tituleska i posledice za rumunsku spoljnopoliitičku orijentaciju, *Istorija XX veka*, Beograd 1965, VII, 5–92.

⁷ *Vuk Vinaver*, Neuspeh tajnih jugoslovensko-sovjetskih pregovora 1934–1938 godine. (Jedna značajna etapa u nemačkom osvajanju Podunavlja), *Zbornik za istoriju*, Novi Sad 1971, 3, 28–84.

politiku same Nemačke i evropskih država. Počeo je proces njihovog pregrupisanja i preorijentacije. Kardinalno pitanje za nas toga momenta jeste gde je mesto Jugoslavije u novoj situaciji, kako se sve to reflektuje na oficijelni jugoslovenski stav prema SSSR-u. Već iz samog naslova i podnaslova Vinaverove studije vidimo da je neuspeh normalizovanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1934–1938. u nemačkom osvajanju Podunavlja. Kakva je tu uzročno-posledična sprega i veza? Vinaver se ne zadovoljava mišljenjem Deaka⁸ i Volkova⁹ da je na bazi »antisovjetizma« došlo do jugoslovensko-nemačkog »prijateljstva«, koje je rušilo otpornu snagu Podunavlja.

Navedena Vinaverova studija zasnovana je na imponantnim izvorima i literaturi nemačke, francuske, engleske, sovjetske, italijanske, rumunske, mađarske, čehoslovačke i jugoslovenske provenijencije. Zahvaljujući tome, autor je uspeo da izloži svu dramatiku trenutka koji izaziva agresivna nemačka spoljna politika. Ona je u suštini uzrok brojnih postupaka raznih država, novih realnih i iracionalnih međudržavnih kombinacija. Pri tome, pre svega, treba ukazati na to da se Francuska orijentiše prema SSSR-u i zbližava s Italijom. Posljedica te politike je francusko sugiranje jugoslovenskoj vladi da se zbliži sa SSSR-om. To nema uspeha, jer Beograd nije izlečen od »kompleksa Mussolinija« i što je još gore misli da se protiv njega bori uz pomoć Hitlera. Uzalud su i saveti saveznika iz Male Antante, inspirisani podudarnošću s francuskom politikom. Sa sovjetske strane signalizira se da SSSR može postati protivteža Mussoliniju, ali se jugoslovenska vlada malo brinula za suzbijanje dalekoga nacističkog strašila.

Knez Pavle i Stojadinović ostali su kod stare politike prema SSSR-u. Na to ih motiviše i francuska kolebljivost koja je nastupila posle smrti Barthoua, predstavnika robustne antinacističke politike. Štaviše, u Beogradu su bili uvereni da Francuska nastoji da se nagodi s Hitlerom i da je pakt sa SSSR-om samo sredstvo za učenjivanje firera. Sedmi kongres Kominterne u Beogradu je protumačen kao »rušenje mogućnosti za saradnju« (52). Ukorak s tim ide i Hitlerova politika; od 1935. on ne govori da ruši versajski sistem, nego da brani zapadnu civilizaciju od boljševizma. Nacisti su slavili tri uspeha jugoslovenske vlade: ona ne priznanje SSSR, suzbija komuniste i suprotstavlja se restauraciji Habsburga.

Svoju tezu da do Stojadinovićevo zblizjenja s Hitlerom nije došlo na bazi antisovjetizma, Vinaver objašnjava time da se Stojadinović nije predavao Osovini, nego navodno »ravnopravno« s njom saradivao na ideološkoj platformi, a s druge strane Pavlovom politikom »sedjenja na dve stolice«(64). U ovo se uzdala i moskovska *Pravda* 27. avgusta 1937. U zaključku Vinaver veli da je jugoslovenska vlada, iako je nalazila zajednički jezik s Osovinom, održavala stalne kontakte sa SSSR-om i čak vodila tajne političke pregovore. Ali kada je Hitler u jurišu na Podunavlje isticao da suzbija boljševizam i uništava »Prag, boljševički nosač aviona« jugoslovenska vlada je iskopala »svoju staru, prašnjavu versajsku parolu antiboljševizma«(83).

⁸ L. Deak, n. d., 286.

⁹ В. Волков, Германно-югославские отношения и развал Малой Антанти 1933–1939. Москва 1966, 118, 193.

U toj studiji Vinaver je u centar ispitivanja stavio međudržavne odnose u trouglu Francuska—Nemačka—SSSR i dejstvima te politike na jugoslovensku vladu pokušao da izgradi sliku jugoslovenskog odnosa prema SSSR-u. U tome je uspeo, ali je dao bled opis samih tajnih jugoslovensko-sovjetskih pregovora. To je verovatno posledica skromnog obima toga istorijskog događaja i odsustva prvorazrednih vrela.

O događajima koji su neposredno prethodili uspostavljanju jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1940. kod nas se jedino pisalo u sklopu širih tema, tako da je ovaj Vinaverov rad¹⁰ prva studija o tom događaju. U prvom poglavlju pisac govori o politici zapadnih sila da Nemačku usmere na SSSR, te o paktu Hitler—Staljin. Pakt je bio potreban Staljinu, jer je s pomoću njega uspeo da na Zapad baci bombu (Hitlera), koju je Zapad htelo da baci na njega, otkloni nemačku bujicu, obezbedi mir neophodan za naoružanje i dobije teritorije pogodne za odbranu.

Septembra 1939, na početku rata, koji su SSSR i Kominternu okarakterisali kao imperijalistički, primećuje se sve veća zainteresovanost Jugoslavije za Sovjetski Savez. Zapadnoevropska štampa pisala je o Balkanu kao jabuci razdora između Nemačke i SSSR-a. Situaciju je otežavala italijanska balkanska politika. Ona je jačanje sovjetskog uticaja i KPJ u Jugoslaviji isticala skoro kao casus belli protiv nje. Francuska politika plašila je Mussolinija da će Nemci i Rusi podeliti Balkan. Zato je u januaru 1940. Ribentrop uveravao italijansku vladu da SSSR neće napasti Balkansko poluostrvo. Italijanska vlada nudila je istovremeno Hitleru da ona organizuje balkanski blok protiv Zapada, a zapadnim silama italijansko-balkanski blok prozapadno orijentisan.

U aprilu 1940, smatra Vinaver, bilo je očigledno da se Italija sprema za rat protiv Jugoslavije.¹¹ Ta činjenica uticala je na približavanje jugoslovenske vlade SSSR-u; prvi korak ka uspostavljanju jugoslovensko-sovjetskih odnosa bio je put jugoslovenske ekonomske delegacije u Moskvu 21. aprila 1940. Rezultat ove posete, pored razmene mišljenja o međunarodnoj političkoj situaciji, bio je i trgovinski ugovor po kome se planirala razmena u visini 176 miliona dinara. Službena *Samouprava* pisala je da »uspostavljanje odnosa sa Rusijom odgovara najintimnijim osećanjima koja vezuju oba naroda«. Najzad, 24. juna 1940, sklopljen je sporazum o uspostavljanju diplomatskih odnosa, a 6. jula došao je u Beograd prvi sovjetski poslanik Plotnjikov, a u Moskvu M. Gavrilović, jugoslovenski poslanik. Rečit je komentar Herena, nemačkog poslanika u Beogradu: »Dolazak prvog sovjetskog poslanika predstavljao je u jugoslovenskom životu krupan događaj, jer posle sloma Francuske narod a delimično i vlada veruju da će ih samo Rusija spasti.«

Zanimljiv je Vinaverov zaključak da se jugoslovenska vlada u uspostavljanju diplomatskih, političkih i ekonomskih veza sa SSSR-om nije rukovodila nekim tradicionalnim prijateljstvom ili željom da pomoću so-

¹⁰ *Vuk Vinaver*, Spoljnopolitička pozadina uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. godine. *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, Novi Sad 1966, 45, 5—60.

¹¹ V.: *Vuk Vinaver*, Politika Jugoslavije prema Italiji 1935—1941, *Istorijski zapisi*, Titograd 1968, 1, 67—112.

vjetskog sistema bezbednosti sačuva mir, nego je nastavljala svoju tradicionalnu oportunističku politiku laviranja između velikih sila.

Godine 1940–1941. došlo je do neposrednog jugoslovensko-sovjetskog političkog zbliženja. Ono je posledica evropske međunarodne situacije, pretnji rata i nade jugoslovenske vlade da će se uz pomoć Sovjetskog Saveza spasti.

To jasno proizlazi iz Vinaverove dokumentovane studije¹² u kojoj se reljefno ocrtavaju aspiracije Italije, zatim nemačko-sovjetske suprotnosti na Balkanu i jugoslovensko-mađarski odnosi. Izloživši čitav taj splet međudržavnih interesa oko Balkana i Jugoslavije, što je sve određivalo politiku i postupke jugoslovenske vlade, Vinaver zaključuje da je u periodu 1940–1941. ona imala svoju »rusku politiku«, ali je bila spremna da kapitulira pred Nemačkom kako bi očuvala svoju vlast, pa su joj odnosi sa SSSR-om služili »pre svega u političkoj igri protiv Italije i kao izvesna laka ucena prema Nemačkoj, a naravno i kao sredstvo za umirenje narodnih masa« (54).

Sve to što je analizirano u prethodnoj studiji iz 1966. godine preispitao je i uz pomoć nove građe i literature proučavao isti autor 1973. godine.¹³ U ovom novom naporu dato je obilje činjenica iz međudržavnih, evropskih odnosa na početku drugog svjetskog rata. I kada se na ovako uverljiv način sazna spoljnopolitički položaj i politika Jugoslavije i SSSR-a na početku svetske tragedije, čitaocu postaje jasan sovjetsko-jugoslovenski pakt od 6. aprila 1941. godine. Iako je potpisan u minut do dvanaest, iako mu Hitler nije dao ni dan da poživi, pakt je dokaz kako su događaji gurali jugoslovensku vladu k Sovjetskom Savezu. Jugoslavija između dva svetska rata počela je svoj život sa naglašenim antisovjetizmom, a završila kao zemlja koja je najveću nadu polagala u SSSR (7).

Sam sovjetsko-jugoslovenski pakt, s druge strane, značio je »jasnu zainteresovanost SSSR-a da se Jugoslavija odupre i bio je izvesna opomena Nemačkoj da ne napadne Jugoslaviju«. Njegov smisao bio je i u tome »ako se rečima 'branite se' upućenim Beogradu, i 'nemojte napadati' upućenim Berlinu, mogao odložiti ili produžiti balkanski sukob, time se moglo odlagati balkansko raščičavanje i odložiti napad na SSSR« (76). Kao što vidimo, osam od devet radova o jugoslovensko-sovjetskim odnosima između dva svetska rata napisao je Vuk Vinaver, naučni savetnik Instituta za savremenu istoriju u Beogradu. Vrlina njegovih radova je u poznavanju odlične izvorne podloge. Pri tome mislimo i na vladanje literaturom na svetskim jezicima, posebno italijanskom, rumunskom, mađarskom i češkom jeziku.

Vinaverove metodološke postavke izučavanja spoljne politike, međunarodnih odnosa i bilateralnih odnosa, primenjene u navedenim radovima po mnogo čemu su originalne. On ne smatra mogućim obradu bilateralnih odnosa bez temeljitog poznavanja istorijskog miljea koji rada i

¹² Vuk Vinaver, Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskog zbliženja 1940–1941, *Istorijski glasnik*, 1966, 1, 3–59.

¹³ Vuk Vinaver, Jugoslovensko-sovjetski pakt od aprila 1941. godine, *Istorijski glasnik*, 1973, 1, 7–87.

uzrokuje ponašanje svih država-učesnica u datom istorijskom događaju. To je proizvod shvatanja da nema izolovane, jednotračne spoljne politike, da je spoljna politika svake zemlje određena i politikom drugih država i prijateljskih i neprijateljskih. Zato u svakoj pomenutoj Vinaverovoj studiji izuzetan prostor i pažnja posvećeni su politici velikih sila i država zainteresovanih u konkretnom pitanju. Time njegove studije postaju zanimljive za sve istoričare spoljne politike Jugoslavije, SSSR-a i uopšte evropskih odnosa 1919—1941. godine.

Vinaverovo izlaganje materije je osobeno. Izvanredno obavešten, on čitaoca zasipa velikim brojem činjenica; ostavlja ga samog sa stranice na stranicu da se kreće kroz obilje istorijskih fakata i da sam donosi sudove. Ipak, na kraju, Vinaver dâ svoje mišljenje u sistematizovanom i sintetizovanom zaključku.

Čitanje Vinaverovih studija nije lako. Ono zahteva dobru usredsređenost, duboku pažnju. Na početku, može se osetiti otpor, ali kada se čitalac udubi, prenese u tekst, iskrsnue mu jasna slika opisanih istorijskih događaja i procesa te onda menja prvobitni sud.

Kroz sve Vinaverove studije o jugoslovensko-sovjetskim odnosima 1919—1941. redovno provejava blaga ironija — plod autorovog proniknuća u suštinu diplomatije.

Jugoslovensko-sovjetski odnosi između dva svetska rata nisu spektakularni ni osobito značajni za spoljnu politiku Jugoslavije, a ni SSSR-a. Zanimljivo je da se pitanje normalizacije odnosa sa SSSR-om uvek oštro postavljalo kada je Kraljevina Jugoslavija bila u opasnosti. S druge strane, čini se da ko god se našao u opoziciji vazda je zahtevao uspostavljanje odnosa sa Sovjetskom Rusijom, te je to nekako postala parola opozicije. U vezi s tim možda bi valjalo dalja istraživanja usmeriti na ispitivanje stava građanskih političkih partija prema normalizaciji odnosa sa Sovjetskom Republikom, a posebno saznati politiku KPJ prema tome problemu. Drugi pravac istraživanja možda bi mogao da se usmeri na jugoslovensko-sovjetske kulturne veze; koliko su one uticale na levičarsku orijentaciju izvesnih jugoslovenskih naučnih i kulturnih krugova, a ovi na mladi naraštaj?

Dalja istraživanja jugoslovenske, a posebno sovjetske diplomatske građe svakako će otvoriti još koje novo pitanje i dopuniti naša sadašnja znanja.